

Risicanalys

Uppförandekod för leverantörer

Kost

Pauline Göthberg

2016-01-01

Sammanfattning

Under hösten 2015 har en riskanalys genomförts för området kost i enlighet med FN:s vägledande principer för mänskliga rättigheter. I denna rapport har ett antal risker identifierats i leverantörskedjorna kopplade till brott mot mänskliga rättigheter och arbetares rättigheter, miljö samt anti-korruption. Nedan sammanställs de risker som har identifierats, intressenter som påverkas och vilken grad av påverkan landsting och regioner har på dessa risker.

Mänskliga rättigheter

Intressent som påverkas	Rättighet som påverkas	Grad av påverkan (orsakande, bidragande, länkad)	Åtgärd (ur ett rättighetsperspektiv)
Migrantarbetare som plockar frukt och grönt i Europa	Rätten till hälsa. Rätten till vatten och sanitet. Rätten till försörjning. Frihet från slaveri.	Länkad	Ställa och följa upp krav (CoC) vid upphandling med särskilt fokus på migrantarbetare.
Migrantarbetare i fiskerinäringen utanför Thailand.	Frihet från slaveri. Rätten till försörjning. Rätten till mark.	Länkad	Ställa och följa upp krav (CoC) vid upphandling med särskilt fokus på migrantarbetare.
Arbetare som plockar tropiska frukter	Rätten till vatten. Rätten till hälsa.	Länkad	Ställa och följa upp krav (CoC) vid upphandling med särskilt fokus på arbetare.

Arbetares rättigheter

Intressent som påverkas	Rättighet som påverkas	Grad av påverkan (orsakande, bidragande, länkad)	Åtgärd (ur ett rättighetsperspektiv)
Arbetare inom frukt- och grönt.	Rätten till minimilön. Rätten till säker arbetsmiljö. Inget slavarbete.	Länkad	Ställa och följa upp krav i (CoC) upphandling med särskilt fokus på migrantarbetare.
Arbetare inom fiskerinäringen	Rätten till minimilön. Rätten till säker arbetsmiljö. Inget slavarbete. Diskriminering	Länkad	Ställa och följa upp krav i upphandling (CoC) med särskilt fokus på migrantarbetare.

Miljö och Korruption

Livsmedel står för cirka 25 procent av vår klimatpåverkan och det finns stora miljörisiker kopplat till livsmedelsproduktion. Det finns även affärsetiska risker i vissa av de länder där livsmedelstillverkning sker. Det är länder som exempelvis Thailand, Peru och Italien som Sverige importerar fisk, kyckling, djurfoder, frukt och grönt från. Korruption anses exempelvis vara ett av de bidragande skälet till att slavarbete kan fortgå inom den Thailändska fiskeindustrin.

Ordförklaring

EKOLOGISKA LIVSMEDEL

Ekologiska livsmedel ska enligt EU-förordningen vara EU eko-märkta. De kan också uppfylla högre ställda krav genom att vara KRAV-märkta. I den ekologiska odlingen används inte konstgödsel och kemiska bekämpningsmedel. Fodret produceras i huvudsak på den egna gården och ska vara ekologiskt. Djuren får vistas utomhus och får utlopp för sina naturliga beteenden.

HALVFABRIKAT

Processad produkt med fler än en ingrediens som till exempel guacamole, tomatsås, korv, smaksatt crème fraiche, köttbullar och pulvermos.

HELFABRIKAT

Helfabrikat är en industriell processad produkt som ersätter en hel rätt, som till exempel fiskgratäng, pan pizza och färdiga frysätter.

NÄRPRODUCERAT

Närproducerat är inte ett begrepp som är klart definierat. Föreningen LivsmedelsSverige på Lantbruksuniversitetet har definierat närproducerat som ”mat som produceras, förädlas och konsumeras inom ett visst område där avsändaren framgår tydligt”. För vissa personer innebär det att produkten är svensk eller att produkten är producerad i närområdet eller i ett visst län. Men det säger inget om konstgödsel, djurfoder eller bekämpningsmedel (förutom att leva upp till nationell lagstiftning). Bondens Egen Marknad menar att närproducerat innebär att maten ska komma från en radie på 25 mil.

RÅVARA

Råvara är en vara med endast en ingrediens, och eventuellt vatten, som till exempel ägg, rent kött/fisk/kyckling (färsk och styckfryst), frukt (färsk och styckfryst), grönsaker (färsk och styckfryst), mjölk, mjöl, grädde, pasta, risk samt rena torkade kryddor.

ILLEGALT FISKE

Fiske som bedrivs i vatten som tillhör en nation utan dess tillstånd och i strid mot nationens lagar.

ORAPPORTERAT FISKE

Fiske som inte rapporteras och som är i strid mot landets lagar.

OREGLERAT FISKE

Fiske som bedrivs på vatten där inga strukturer för förvaltning eller bevarande finns. Det strider också mot den egna nationens ansvar för att bevara levande marina resurser som gäller enligt internationell lag.

Den livsviktiga kosten

Sveriges landsting och regioner upphandlar varor och tjänster till ett belopp om cirka 120 miljarder kronor per år. Många av de produkter som köps in framställs i utvecklingsländer där riskerna för att mänskliga rättigheter, arbetares rättigheter och negativ miljöpåverkan är hög. Sedan 2010 samarbetar samtliga landsting och regioner i arbetet med att ställa och följa upp sociala krav inom ett antal prioriterade riskområden (sjuk- och tandvårdsmaterial och tjänster, textilier- och textiltjänster, läkemedel och it). Denna rapport är en genomgång av sociala och miljömässiga risker inom området kost.¹

Den offentliga sektorns upphandling av livsmedel uppgår till totalt SEK 8,9 miljarder kronor per år (Agroidé 2013). De offentliga inköpen görs av kommuner, landsting/regioner samt övriga myndigheter som försvaret och kriminalvården. I denna siffra ingår inköp från måltidsentreprenörer som Sodexo (0,5 miljarder), Fazer (0,3 miljarder), ISS (0,5 miljarder) samt Compass Group (0,4 miljarder) (Agroidé, 2013:4).

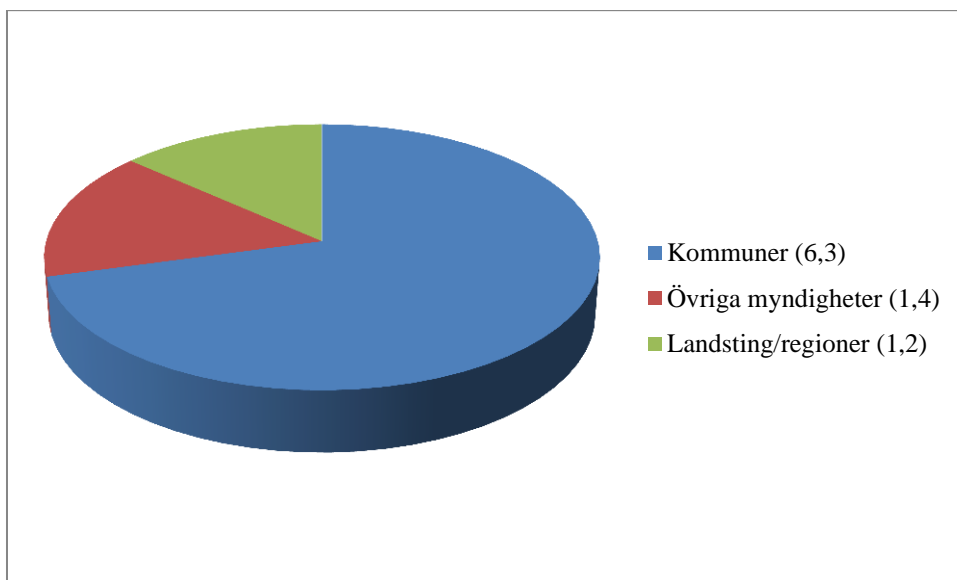

Bild 1: Den offentliga sektorns upphandling av livsmedel.

¹ Rapporten baseras på data från olika typer av källor. Rapporter från myndigheter och NGOs har studerats och även rapporter från FN. Intervjuer har genomförts med Monica Sihlén, enheten för upphandlingsstöd vid Upphandlingsmyndigheten och ansvarig för livsmedelskriterier. Susanne Lundström, upphandlare vid Stockholm läns landsting och medlem i landstingens nationella produkt råd för livsmedel och också intervjuats. Vidare har en enkät skickats till fem leverantörer.

Kommunernas upphandling av livsmedel till skolor och äldreomsorg utgör den största andelen och uppgår till 6,3 miljarder kronor per år. Landsting och regioner upphandlar för 1,2 miljarder kronor per år medan övriga myndigheter upphandlar för 1,4 miljarder kronor. Det görs även direkta inköp som inte omfattas av ovanstående siffror (Agroidé, 2013). Vad gäller landstingens och regionernas upphandlingar står patientmaten för den största delen men det upphandlas även mat, kaffe och te till medarbetare.

Kost är ett viktigt område för landsting och regioner. Det serveras cirka 73 000 måltider varje dag vid Sveriges sjukhus och livsmedel ses som grundläggande för patienters tillfrisknande men även för hur patienter upplever sin tid på sjukhuset (Livsmedelsverket 2015). Livsmedel är också ett viktigt politiskt område där frågor om djurskyddsaspekter, miljöhänsyn och kvalitet står i fokus. Exempelvis sätts tydliga politiska mål vad gäller andelen ekologiskt och närproducerat inom landsting och regioner vilket implementeras genom de krav som ställs i upphandlingarna. År 2015 hade sjutton av 21 landsting upphandlat livsmedel där över 25 procent var ekologiskt. Inom fyra landsting var andelen ekologiska livsmedel 40 procent eller mer (SKL – Öppna jämförelser 2015). Ett område som däremot har haft mindre fokus är risker relaterade till mänskliga rättigheter och arbetares rättigheter vid framställning av kost framförallt i utvecklingsländer och inom näringar där migrantarbete är vanligt.

Regelverk

Livsmedel är omgärdat av strikta regelverk för att skydda konsumenter. Livsmedel är generellt sett säkra men det återstår en hel del att göra för att minska risken för kemikalier, hormonstörande ämnen och antibiotikaresistens hos bakterier (Budgetpropositionen 2015/16:1 Utgiftsområde 23). Regelverken för livsmedel ser olika ut om de är importerade eller framställda i Sverige. Importerade livsmedel behöver uppfylla EU:s lagstiftning som exempelvis minimidirektivet för djurskydd. Livsmedel som produceras i Sverige måste följa de svenska djurskyddskraven vilka är mer långtgående. I Sverige finns exempelvis långtgående djurskyddskrav vilket till exempel innebär att vi har strikta regler för när antibiotika får förskrivas till djurbesättningar. Jordbruksverket är den myndighet som ansvarar för djurskyddslagen och länsstyrelserna kontrollerar att lagen efterlevs.

Under 2015 antogs de nya globala utvecklingsmålen och de kommer att träda i kraft i januari 2016. Det finns ett antal mål som är kopplade till livsmedel. Inom ramen för mål 2 som handlar om att utrota hunger ska man också verka för säker och näringsriktig mat hela året om. Mål 8 handlar om att främja en hållbar och inkluderande ekonomisk tillväxt där anständiga jobb innebär att få bort barnarbete och tvångsarbete. Mål 12 handlar om hållbara konsumtionsmönster och produktionsmönster. Mål 13 innebär att vi måste bekämpa klimatförändringarna och dess effekter. Mål 13 innebär att vi ska bevara och nyttja haven och marina resurser på ett hållbart sätt och mål 15 innebär att vi ska skydda, återställa och främja en hållbar användning av ekosystemen på land, inom skogen, stoppa ökenspridning och markförstörelse och hejda förlusten av biologisk mångfald. Det här är mål som Sverige har antagit och

frågan om upphandlingens roll och möjligheter för att bidra till en hållbar livsmedelsproduktion bör diskuteras vidare.

Andra mål att förhålla sig till är Sveriges nationella livsmedelsstrategi som syftar till tillväxt, hälsa och miljö. I nuläget är det Näringsdepartementet och landsbygdsministern som är ansvarig för att ta fram en ny nationell livsmedelsstrategi. Sex regionala möten har genomförts för att tillsammans med branschföreträdare, akademien etcetera, ta fram strategin. Med den nationella strategin vill ministern öka sysselsättningen, produktionen, exporten, innovationskraften och lönsamheten. Den ekologiska produktionen är i sammanhanget en viktig näring och andelen ekologisk konsumtion ska öka. Ett område som nämns är offentlig upphandling och möjligheter att ställa krav på miljö, ursprung och djurhälsa. I budgetpropositionen för 2016 står att ”Regeringens ambition är att möjligheterna för den offentliga sektorn att upphandla ekologiska och närproducerade livsmedel ska öka i den utsträckning Sveriges EU-rättsliga förpliktelser tillåter.”. På landstingsnivån och regionnivå arbetas det med att ta fram regionala livsmedelsstrategier. Exempelvis står östersjöproblematiken, djurhållning och lokalt producerad mat i fokus. Däremot nämns inte än så länge krav om mänskliga rättigheter eller arbetares rättigheter varken i den nationella strategin eller i de regionala livsmedelsstrategierna.

Typ av livsmedel och leverantörskedjor

Fokus i denna riskanalys har varit livsmedel som utgörs, i huvudsak av

- Råvaror (frukt, grönt, kyckling, kött, ägg, mjöl, ris, torkade kryddor)
- Halvfabrikat (råvaror som har bearbetats som exempelvis blandfärs, filead fisk, såser, torkade soppor)
- Helfabrikat (färdiga livsmedel som enbart behöver värmas som exempelvis pyttipanna, pannkakor, fiskgratäng, pan-pizza och färdiga frysrätter)
- Drycker (juicer, mjölk)

Beroende på om sjukhusen har tillagningskök eller inte tecknar landsting och regioner avtal både med måltidsleverantörer som levererar färdiga måltider och med livsmedelsgrossister som levererar livsmedel som tillagas i tillagningsköken. I vissa fall, vid exempelvis upphandling av mjölk och färskt bröd, upphandlas livsmedelsleverantörer direkt som exempelvis Arla eller Skånemejerier (Agroidé 2013).

Livsmedelsgrossister, som exempelvis Martin & Servera, Menigo och Svensk Cater, kan tillhandahålla ett sortiment som täcker de flesta kostområdena, så kallade fullsortimentsgrossister. Dessa grossister säljer i sin tur produkter från ett flertal underleverantörer som exempelvis Findus, Unilever, Scan, Svenska Lantägg, Kronägg, Lantmännen, Kronfågel, Delicato, Löfbergs Lila, Skånemejerier, Arla,

Wasabröd etcetera. Livsmedelsgrossister har även egna livsmedel som de säljer under egna varumärken som exempelvis Martin Olsson, Vildmarkslager och Brakes-produkter.

Måltidsentreprenörer eller kostentreprenörer tillhandahåller hela måltidstjänster vilket innebär att de tillagar mat som sedan distribueras till sjukhusen för uppvärmning. Det finns ett antal måltidsleverantörer som exempelvis Fazer, Sodexo, ISS eller Amica. Måltidsentreprenörerna köper sina livsmedel från bland annat livsmedelsgrossister men även direkt från kostleverantörer.

Figuren nedan beskriver leverantörskedjan för livsmedel och de vanligaste kedjorna:

Bild 2: Landsting och regioner tecknar avtal både med grossister och med kostentreprenörer.

Produktions- och handelskedjor är i många fall långa från den mat som serveras patienter till den fisk som fångas utanför Thailands kuster eller från de grönsaker som plockas i Italien. Leverantörskedjorna är komplexa och skiljer sig åt beroende på vilka produkter man väljer att följa och livsmedelsleverantörer har i många fall ett stort antal underleverantörer. De många leden och olika stegen i livsmedelsproduktionen gör det svårt att kartlägga kedjan och identifiera ursprung.

Det finns EU direktiv och nationella lagar vad gäller ursprungsmärkning av livsmedel som exempelvis nötkött², fläskkött³, fågel⁴ etcetera. Det är till för att konsumenter ska kunna få information om

² (EG) nr 1760/2000 och förordning (EG) nr 1825/2000)

³ (EU) nr 1337/2013)

⁴ (EU) nr 1337/2013)

livsmedlets ursprung - var djuret är fött, uppfött och slaktat (Livsmedelsverket, 2015-11-17). Om man importerar fisk ska leverantören veta och kunna uppge ursprungsland eller fångstzon⁵. Om fisken är fångad utanför EU måste leverantören kunna visa upp ett fångstintyg och enligt EU förordningen (IUU-förordningen, 2010) ska all fisk som importeras till EU vara legalt fångad. Däremot finns inga sådana regler för fiskprodukter som används som fiskfoder (SwedWatch 2013).

En generell problematik, och det som försvårar arbetet med att identifiera leverantörskedjan, är EU:s regelverk för ursprungsmärkning. Om en kyckling importeras till ett land inom EU och som där bearbetas på något sätt, panerats, kryddats eller om det har tillsatts salt etcetera, anges landet där livsmedlet förädlas som tillverkningsland (Livsmedelsverket, 2015-11-17). Detta även om själva råvaran de facto kommer från ett annat land som exempelvis Thailand. Det finns även undantag för ursprungsmärkning av fisk (www.livsmedelsverket.se, 2015-11-16). Det innebär att landsting och regioner inte har direkt insyn i livsmedlens ursprungsland. På grund av långa leverantörskedjor och svårigheter att identifiera ursprung är det en utmaning att identifiera riskerna inom denna sektor.

Den offentliga sektorns import av livsmedel

De offentliga inköpen av livsmedel uppgick 2013 till 8,9 miljarder kronor och cirka hälften, 4,4 miljarder, gick till inköp av svenskproducerade livsmedel (Agroidé 2013). Av dessa 4,4 miljarder kom 2,8 miljarder från förädlade livsmedel som exempelvis köttbullar och pannkakor. Det innebär att råvaran kan ha importerats. De livsmedel som upphandlas med svenskt ursprung är framförallt ägg, mjölk, smör och grädde. Enligt Agroidé upphandlas 99 procent av hela ägg från svenska äggproducenter. De helägg på dunk som upphandlas är dock svårare att veta ursprung på. Offentlig sektor upphandlar även livsmedel som importeras från både Europa och andra delar av världen. Andelen importerad frukt och grönt uppgår till totalt cirka 70 procent och importeras från länder som Nederländerna, Spanien, Tyskland, Danmark och Italien. Men även Kina börjar öka sin andel (Agroidé 2013). Vad gäller kött så importerar offentlig sektor cirka 55 procent av kycklingen, 40 procent av fläskköttet och cirka 50 procent av nötköttet från länder som Danmark, Tyskland, Irland, Latinamerika, Nederländerna och Thailand (Agroidé 2013).

Fisk utgör ytterligare ett viktigt livsmedel och vi äter allt mer fisk per invånare (19,2 kg/år, 2012) enligt FN:s fackorgan FAO (Food and Agriculture Organization of the UN). Enligt FAO kommer cirka 58 procent av världens fiskproduktion från hav och sjöar medan 42 procent kommer från fisk- och skaldjursodlingar (FAO 2015). Den totala fiskproduktionen uppgår till 158 miljoner ton fisk per år varav 86 procent (136,2 ton) konsumeras av människor medan resen – 21,7 ton, används till fiskolja och mals ned till fiskmjöl och används som djurfoder. De länder som producerar mest fisk

---

⁵ (EU) nr 1379/2013, SLVFS 2001:37

(havsfångad) är Kina, Indonesien, USA och Peru. De länder som producerar mest fisk från fisk- och skaldjursodlingar är Kina, Indonesien, Filippinerna och Sydkorea.

Vad gäller tropiska frukter som ananas, bananer och mango odlas de i flera olika länder som central- och Latinamerika och i Afrika. Marknaden domineras av ett antal stora multinationella företag som Del Monte och Chiquita (SwedWatch 2013).

Djurfoder

Ytterligare en länk i leverantörskedjan utgörs av djurfoder. Djurfoder omfattar både fiskmjöl och sojabaserat djurfoder. Sydamerika framställer exempelvis sojafoder och Thailand är en av de största fiskmjölsproducenterna. Fisk som inte säljs som mat går även det till fiskmjölsfabriker. I dessa fabriker kokas och mals fisken och säljs sedan vidare till fabriker som tillverkar fiskfoder. Inom fisk- och skaldjurodlingar används både vegetabilisk föda och animalisk föda som exempelvis fiskmjöl. Djurfoder framställs även för kyckling och gris och i det ingår fiskmjöl (SwedWatch 2013). En av de stora Thailändska fiskfodertillverkarna är Charoen Pokphand Food (CP Food). En problematik kring fiskfoder är spårbarhet och att den EU-förordning som reglerar att de som handlar med fisk ska kunna visa att fisken inte är illegalt fiskad. Den förordningen gäller inte fisk som har gått till att producera fiskmjöl.

Analys

Analys av risker för kränkning av mänskliga rättigheter, arbetares rättigheter, miljö och korruption baseras på FN:s ramverk för företagande och mänskliga rättigheter. Staten har i det arbetet en skyldighet att ”verka för att företag som de genomför affärstransaktioner med respekterar de mänskliga rättigheterna ... inte minst genom upphandling.” (s.6). Riskerna i leverantörskedjan har definierats som risk för negativ påverkan för människa och miljö från råvara till färdig produkt. Undersökningen har gjorts för att identifiera möjliga branschrisiker och specifika risker kopplat till råvara och förädling. Analysen utgår från risken på människors påverkan av landstingens och regionernas inköp. Allvarligast bedöms risker som utgör det allvarligaste hotet (severity) mot mänskliga rättigheter och rättighetsinnehavarna (de som drabbas). Detta bedöms utifrån skadans omfattning (scope – hur allvarlig är påverkan), utsträckning (scale) det vill säga hur många människor påverkas och möjlighet att återställa eller gottgöra skadan (irremediability). Både påverkan på arbetare i leverantörskedjan och omgivande samhälle har beaktats. Notera att riskerna är dynamiska och kan förändras över tid och med föränderliga leverantörskedjor. Det kan finnas risker som inte har identifierats inom ramen för analysen eller som idag är okända.

Risk för kränkningar av de mänskliga rättigheterna

FN:s deklaration om mänskliga rättigheter slår fast att alla människor är föds fria och med lika värde. De mänskliga rättigheterna täcker in stora delar av en människas liv och syftar till att alla människor ska få möjlighet att leva ett drägligt liv. Analysen fokuserar på särskilt utsatta grupper och riskerna för att deras rättigheter kränks.

Rättigheterna inkluderar

- Ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter som adekvat levnadsstandard vilket inkluderar rätten till vatten, mat och bostad, rätten till utbildning, rätten till hälsa, rätt till försörjning genom eget arbete, de inbegriper även förflyttning av människor.
- Civila och politiska rättigheter som rätten till liv frihet från slaveri, slavhandel och tvångsarbete, tortyr, inga godtyckliga arresteringar, mötesfrihet och att fritt uttrycka sina åsikter och rätten till sina innersta tankar och trosuppfattningar.

Intresseorganisationer och media har länge rapporterat om dåliga förhållanden för arbetare inom livsmedelsindustrin och kränkningar av deras mänskliga rättigheter. Exempelvis arbetar migrantarbetare från Burma på fiskefartyg utanför Thailands kuster under slavlikna och farliga förhållanden (The Guardian 2015, Burmakommittén 2009). Även arbetare på te- och kaffeodlingar utsätts för bekämpningsmedel när de arbetar på fälten utan något skydd och under slavliknande

förhållanden (SwedWatch 2005). Nedan följer ett urval av rapporter kring förhållanden för arbetare, ofta migrantarbetare, som producerar livsmedel.

Vår konsumtion av kyckling ökar och näst efter Danmark är Thailand den största exportören av processad kyckling. Cirka 270 000 ton kyckling importerades till Europa år 2014. Långtgående krav har ställs på kycklingens kvalitet och krav på djurhållningen. Däremot pekar en ny rapport från Swedwatch (Swedwatch Report 76, 2015) att migrantarbetares rättigheter kränks i fabriker som exporterar kyckling till den svenska marknaden. I intervjuer med migrantarbetare från Burma och Kambodja framgick att de sattes i skuld till arbetsgivare och rekryteringsagenter, de fråntogs sina id-handlingar och att barnarbete förekom. Rapporten pekade också på att det fanns brister i ursprungsmärkningen där det inte framgår att kycklingen kan vara producerad i Thailand.

Frukt och grönt odlas och skördas som beskrevs ovan i länder som Italien och Spanien. I Italien finns enligt uppgift mer än 320 000 migrantarbetare från 169 olika länder som Afrika, Östeuropa men även från Punjabi i Indien (MEDU; 2015:4). De arbetar framförallt med att plocka äpplen, citrusfrukter, tomater men även inom mjölkproduktionen i Parmigiano Reggiano i norra Italien. Organisationen MEDU (Medici per I Diritti Umani) är en ideell organisation som ger läkarhjälp till utsatta grupper i Italien och utomlands och består av läkare och sjukvårdare. MEDU rapporterade i april 2015 om de oacceptabla levnadsförhållandena för migrantarbetare inom industrin. Migrantarbetarna bor ofta i övergivna hus eller ghetton som de i Foggia provinsen utan tillgång till vatten, el eller toaletter (MEDU 2015:14). Organisationen har haft ett särskilt fokus på risken för ohälsa och i deras uppsökande verksamhet visade det sig att migrantarbetarna ofta lider av muskel och skelett sjukdomar, sjukdomar i andningsvägarna och parasitiska infektioner som följd av deras arbete. I området runt Campania beskrev 28 av de 177 intervjuade arbetarna att de hade varit i direkt eller indirekt kontakt med bekämpningsmedel varav 22 stycken inte använde någon skyddsutrustning (MEDU 2015). Här är migranternas rätt till hälsa och rätt till adekvat levnadsstandard åsidosatt.

Fiskerinäringen räknas till de farligaste yrkena i världen och leder varje år till över 24 000 dödsfall. Dessa olyckor sker ofta på små fiskefartyg (FAO 2015). Levnadsvillkoren på dessa fartyg är också dåliga. År 2012 genomförde SwedWatch en granskning av framställning av fiskmjöl. Två av de största fiskmjölsproducenterna finns i Peru och Thailand. Enligt SwedWatch kommer drygt 30 procent av det fiskmjöl som används i norska laxodlingar från Peru. Fiskmjölsindustrin i Peru har haft en negativ effekt på lokalbefolkningen då utsläppen från fabriker har förstört vattnet kring kusterna. Fisk- och skaldjursodlingar har som vi beskrev tidigare blivit mycket vanligt och räkodlingar kräver dammar. De dammarna har dock begränsad livslängd vilket innebär att det finns en stor efterfrågan på ny mark. Det här har inneburit att det finns exempel där bönderna fråntas sin mark eller så köps deras mark in för låga summor (SwedWatch 2013:17). Här är rätten till mark åsidosatt.

Många räkodlingar rutin-behandlas med antibiotika för att förhindra sjukdomar och många av dessa substanser är farliga och även olagliga i vissa länder. Två vanliga antibiotika är cholarmphenicol och nitrofurantoin som har förbjudits vid djurproduktion i USA därför att de kan vara cancerogena. USA har skickat tillbaka räkor från Kina, Malaysia, Peru, Thailand, Venezuela, och Vietnam för upptäckt av cholarmphenicol (Solidarity Center 2008 – The true cost of shrimp). Här åsidosätts människors rätt till hälsa.

Rapporter från organisationer som Consumer International har visat att de som arbetar med att plocka tropiska frukter utsätts för stora hälsorisker då de exponeras för bekämpningsmedel och cancerogena substanser. Vanliga symptom har varit utslag, huvudvärk, illamående och yrsel (Consumer International 2012). Användandet av bekämpningsmedel har också lett till att grundvattnet har förgiftat runt om plantagerna (The Guardian 2010). Detta är också kränkningar av människors rätt till vatten och till hälsa.

Det sista exemplet kommer från risodlingar i Indien. Enligt livsmedelsverket har vår konsumtion av risk ökad med 40 procent sedan 1990 och vi äter cirka 5-6 kilo ris per person och år (Livsmedelsverket 2015). Dels vet vi att importerat ris innehåller halter av arsenik⁶ (Livsmedelsverket 2015) men en problematik som också har lyfts de senaste åren är risodlarnas förhållanden. Ris importerar delvis från Indien och basmatiris odlas i områden som Punjab, Haryana och Uttar Pradesh. I Indien odlas cirka 650 000 ton per år varav cirka 400 000 – 500 000 ton exporterar (Singh och Manisha 2015). De senaste 20 åren har cirka 50 000 bönder begått självmord i områden runt Punjab. Enligt en forskningsrapport från 2015 beror självmorden på att priset för nyutvecklade rissorter har ökat dramatiskt och försäljningspriset har sjunkit vilket har gjort att bönder sätts i skuld. Till det kommer att bönder köper dyra bekämpnings- och konstgödningsmedel för att rädda skördarna som markandförs lokalt av bolagen (Råd & Rön 2015). I Punjab används närmare 7000 ton pesticider, vilket gör Punjab den största konsumenten av kemiska bekämpningsmedel i Indien. När skördarna går fel kan inte bönderna betala av sina lån och cirka 80 av alla självmord är relaterade till hög skuldsättning (Singh och Manisha 2015).

Intressent som påverkas	Rättighet som påverkas	Grad av påverkan (orsakande, bidragande, länkad)	Åtgärd (ur ett rättighetsperspektiv)
Migrantarbetare som plockar frukt och grönt i Europa	Rätten till hälsa. Rätten till vatten och sanitet. Rätten till försörjning. Frihet från slaveri.	Länkad	Ställa och följa upp krav vid upphandling med särskilt fokus på migrantarbetare.

⁶ Vilket inte har något att göra med bekämpningsmedel.

Migrantarbetare i fiskerinäringen utanför Thailand.	Frihet från slaveri. Rätten till försörjning. Rätten till mark.	Länkad	Ställa och följa upp krav vid upphandling med särskilt fokus på migrantarbetare.
Arbetare som plockar tropiska frukter	Rätten till vatten. Rätten till hälsa.	Länkad	Ställa och följa upp krav vid upphandling med särskilt fokus på arbetare.
Arbetare på risodlingar i Indien	Rätten till försörjning	Länkad	Ställa och följa upp krav i upphandling med särskilt fokus på risodlare

Risk för kränkning av arbetares rättigheter

Arbetares rättigheter utgår från ILOs åtta kärnkonventioner. ILO är FN:s fackorgan för sysselsättnings- och arbetslivsfrågor och har till syfte att främja social rättvisa för arbetstagare i hela världen och utforma riktlinjer och program för att förbättra arbets- och levnadsförhållanden.

Rättigheterna inkluderar

- Arbetsmiljö och arbetsvillkor
- Grundläggande arbetsrätt: Barnarbete och tvångsarbete
- Grundläggande arbetsrätt: rätt att organisera sig och fackliga rättigheter
- Grundläggande arbetsrätt: diskriminering och jämställdhet

I denna del fokuseras påverkan på arbetare inom produktionen inklusive kontraktsarbetare.

I förra avsnittet beskrev vi påverkan på mänskliga rättigheter för människor som arbetar inom frukt & grönt samt fiskerinäringen. I detta avsnitt identifieras arbetssituationen för dessa grupper.

MEDUs rapport från 2015 visar att migrantarbetare som arbetar med att plocka frukt och grönt i Italien många gånger arbetar utan kontrakt eller köper falska kontrakt. Det är även vanligt enligt rapporten att arbeten förmedlas av illegala rekryteringsföretag. Det fanns även exempel i rapporten att arbetarna måste betala rekryteringsföretagen en summa för varje låda frukt eller grönt de plockar. Migrantarbetare får även löner långt under minimilöner. Detta är ett brott mot ILOs konvention om arbetsvillkor och tvångsarbete.

SwedWatch rapporterade år 2012 om dåliga och farliga arbetsförhållanden för de som arbetar på fiskefartyg utanför Thailands kuster. Värst var det för migrantarbetare från Burma. Rapporten visade även att många illegala fiskefartyg har satt kränkningar mot arbetares rättigheter i system. Det är exempelvis vanligt att arbetarna hålls kvar på skeppen under långa perioder (Environmental Justice Foundation 2010, The Guardian 2014). Här rapporterar även SwedWatch om bristande säkerhet,

misshandel och hot men även mord på de som inte kan arbeta. SwedWatch rapporterade även om tvångsarbete och arbetare som hade mönstrat på fiskebåtar där de har hållits kvar i över två år, långa arbetsdagar och indragen eller utebliven lön. SwedWatch identifierade även diskriminering gentemot de Burmesiska arbetarna då thailändska arbetare tjänade 2013 cirka 8000 baht i månaden medan migrant arbetare från Burma tjänade cirka 3000 – 3500 baht i månaden för samma arbete (SwedWatch 2012:14, 38). Även arbetsförhållandena på fisk- och skaldjursodlingar har visat sig dåliga med långa arbetsdagar, låga löner, diskriminering och farlig arbetsmiljö där migrantarbetare är särskilt utsatta (Solidarity Center 2008). Inom fiskerinäringen åsidosätts arbetares arbetsmiljö och arbetsvillkor, tvångsarbete och diskriminering.

Intressent som påverkas	Rättighet som påverkas	Grad av påverkan (orsakande, bidragande, länkad)	Åtgärd (ur ett rättighetsperspektiv)
Arbetare inom frukt- och grönt.	Rätten till minimilön. Rätten till säker arbetsmiljö. Inget slavarbete.	Länkad	Ställa och följa upp krav i upphandling med särskilt fokus på migrantarbetare.
Arbetare inom fiskerinäringen	Rätten till minimilön. Rätten till säker arbetsmiljö. Inget slavarbete. Diskriminering	Länkad	Ställa och följa upp krav i upphandling med särskilt fokus på migrantarbetare.

Miljörisker

Riskerna för miljöpåverkan i produktionen bedöms i relation till den betydande miljöpåverkan som produkten/tjänsten ger upphov till under sin livscykel, baserat på etablerad kunskap och tidigare genomförda studier. Betydande miljöpåverkan innebär stor omfattning av utsläpp/miljöpåverkan och/eller bidrag till miljöhot som är irreversibla eller där miljötillståndet har en stark negativ utveckling. Livsmedel står för cirka 25 procent av vår klimatpåverkan. Den negativa miljöpåverkan omfattar exempelvis övergödning och minskad biologisk mångfald och användandet av bekämpningsmedel inom jordbruken. Utsläppen av växthusgaser ökade 4 procent 2013 jämfört med 2012 och berodde till stor del på ökade mängder mineralgödsel (Naturvårdsverket.se 2015-10-26). Den negativa miljöpåverkan är också relaterad till vad vi äter. Köttproduktion står för cirka 15 procent av de totala utsläppen av växthusgaser. Köttdjurens idisslande och hur de smälter foder är det som orsakar de stora utsläppen. Vi börjar dock ställa om och äter alltmer fisk och kyckling som har mindre klimatpåverkan (Livsmedelsverket 2015). Ytterligare ett område är matsvinnet som har identifierats som en viktig fråga för att nå klimatmålen. Exempelvis har Europeiska kommissionen ett mål om att halvera matsvinnet till 2020 (Europeiska Kommissionen COM(2011) 571 final). Genom att äta det vi framställt istället för att slänga får det mindre påverkan på ekosystemen och den miljöpåverkan

livsmedelsproduktion-, distribution och avfallshanteringen har. Transporter av livsmedel utgör också en miljöpåverkan och långa transporter av förädlade råvaror ökar utsläppen.

Det finns även stora miljörisker kopplade till viss typ av livsmedelsproduktion. Indonesien är världens största palmolja-producent med 31 miljoner ton per år medan Malaysia producerar 19,6 miljoner ton per år. I Malaysia har man övergått från att framställa gummi och kokos till att anlägga palmolja-plantager. En miljörisk kopplad till palmolja handlar både om att gamla odlingar bränns ner och att regnskog huggs ner till förmån för att odla palmer och framställa palmolja. En liknande problematik hittar man i sojaodlingar i Sydamerika där regnskog huggs ner för att istället odla soja.

Konsumtionen av fisk och skaldjur stiger men enligt FAO så är över 75 procent av de fiskarter som fångas överexploaterade. Enligt FAO bidrar även det illegala, orapporterade och oreglerade fisket till utfiskning av haven. Illegalt fiske pågår enligt SwedWatch utanför Burma, Malaysia, Indonesien och Bangladesh. Även efterfrågan på fiskmjöl ökar belastningen på haven. Fiskmjölsfabriker i Peru släpper ut avloppsvatten i bukten utanför hamnstaden Chimbote där bottnarna nu är syrefria och täckt av dött material (SwedWatch 2013:44). Fisk- och skaldjursodlingar är en av lösningarna på problemet med utfiskning av haven och en möjlighet att möta en ökande efterfrågan på fisk. Men odlingarna har också en stor påverkan på ekosystemen och det omgivande samhället. Skövligen av mangroveskogarna i Sydostasien är ett exempel. Utsläppen från fisk- och skaldjursodlingarna påverkar också ekosystemen. Utsläpp av fiskavfall, kväve, fosfor men även antibiotika har en negativ påverkan på miljön och det finns exempel på korallrev som har påverkats negativt.

Enligt de nya globala utvecklingsmålen ska vi bland annat bevara och nyttja haven och marina resurser på ett hållbart sätt och skydda, återställa och främja en hållbar användning av ekosystemen på land, inom skogen, stoppa ökenspridning och markförstörelse och hejda förlusten av biologisk mångfald. Det här är mål som Sverige har antagit och som även bör beaktas vid upphandling av livsmedel för att bidra till en hållbar livsmedelsproduktion. 2014 gjorde den svenska livsmedelsindustrin ett åtagande om att all palmolja ska vara socialt ansvarsfullt producerad. Ett annat positivt initiativ är att FAO har utvecklat en uppförandekod för ansvarsfullt fiske och fiskodling och har riktlinjer för Eco-märkning av fisk och fiskeriprodukter från marint fångad fisk.

Inom livsmedelsområdet finns stora miljöutmaningar och landsting och regioner bör genom upphandling bidra till att påverka leverantörerna och deras leverantörskedjor att leva upp till de nya utvecklingsmålen. Landsting och regioner är länkade till risken utifrån den affärsrelation som finns med livsmedelsleverantörerna.

Affärsetiska risker

Korruption handlar om att ge eller ta en muta för egen vinning. Korruption har såväl politiska, ekonomiska, sociala som miljömässiga effekter (Transparency International 2014). Det är därför en central fråga och viktigt att arbeta med för att nå en hållbar utveckling. Ett demokratiskt system där mutor förekommer riskerar att bli illegitim bland medborgare därför att offentliga medel inte går till områden som vård, skola och omsorg utan till tjänstemän och politiker för egen vinning. Risk för korruption i leverantörskedjan har bedömts övergripande baserat på ursprungsländer vid livsmedelstillverkning och Transparency Internationals Global Corruption Perception Index. Thailand är det land efter Danmark där vi importerar mest kyckling ifrån. Thailand hamnar på plats 85 av 175 länder vilket innebär att riskerna för korruption är hög. Enligt Environmental Justice Foundation är en bidragande orsak till trafficking och slavarbete inom fiskerinäringen att polis och tjänstemän inom staten skyddar rekryteringsföretagen som anställer migrantarbetare från Burma och andra länder (EJF 2014:30). Enligt US Department är fällande domar för korruption ovanligt i Thailand (2013). Enligt EJF utgör korruption ett av de största hindren för att motverka slavarbete bland migrantarbetare (EJF 2014:32). Peru hamnar på plats 85 av 175 länder (www.transparency.org, 2015-11-19) och en stor del av djurfodret odlas i Peru. Även här är risken för korruption hög. Affärsetiska risker är hög i länder där en del av livsmedelsproduktionen sker även om det har varit svårare att hitta statistik eller tydliga rapporter kopplade till korruption.

Slutsatser

Landstingens och regionernas kostnader för inköp av kost utgör 1,2 miljarder kronor vilket är 13 procent av den offentliga sektorns totala inköpsvolym. Kost är dock ett viktigt område och det finns tydliga politiska mål inom samtliga landsting och regioner. Kost är också viktigt för patienters tillfrisknande samt deras upplevelse av sjukhusvistelsen. I denna rapport har ett antal risker som är kopplade till brott mot mänskliga rättigheter, arbetares rättigheter, miljö och korruption i de länder där livsmedel framställs identifierats i leverantörskedjorna.

Styrgruppen för socialt ansvarstagande i offentlig upphandling beslutade att under 2016 bevaka och utreda huruvida kost bör ingå i de nationellt prioriterade riskområdena. Tillsammans med SKL Kommentus genomförs två revisioner hos Martin & Servera samt Menigo och rapporterna kommer att publiceras på webbsidan www.hållbarupphandling.se. Vidare har SwedWatch bjudit in till rundabordssamtal med Sveriges landsting och regioner, SKL Kommentus samt livsmedelsbranschen för att diskutera möjliga vägar framåt.

Källor och referenser

Agroidé AB (2013) *Offentlig marknad för livsmedel i Sverige samt import av livsmedel till aktörer i offentlig sektor*. Rapport på uppdrag av LRF.

Amnesty International (2012) *Exploited Labour – Migrant Workers in Italy's Agricultural Sector*

ArtDatabanken (2015) *Rödlistade arter i Sverige 2015*. ArtDatabanken SLU, Uppsala

Budgetpropositionen 2015/16:1

Burma kommittén (2009) *Burmesiska migrantarbetares situation i Thailand*, Frida Perjus

DanWatch (2015) *Basmatiris druknes i gödning og pesticider*, <https://www.danwatch.dk/nyhed/basmatiris-druknes-i-goedning-og-pesticider/>, 2015-11-17

Environmental Justice Foundation (2014) *Slavery at Sea – The Continued Plight of Trafficked Migrants in Thailand's Fishing Industry*

Europeiska Kommissionen (2011) *Communication from the commission to the European parliament, the council, the European economic and social committee and the committee of the regions. Roadmap to a resource efficient Europe*. 20.9.2011. COM(2011) 571 final.

FAO (2015) *The State of Food and Agriculture 2015*, 2015-11-17

FAO (2014) *The State of World Fisheries and Aquaculture 2014*, <http://www.fao.org/3/a-i3720e.pdf>, 2015-10-30

The Guardian, Revealed: how the Thai fishing industry trafficks, imprisons and enslaves, www.guardian.uk, 2015-10-26

The Guardian, Revealed: Asian slave labour producing prawns for supermarkets in US, UK, www.guardian.uk, 2014-06-10

The Guardian, True Cost of cheap pineapples in UK supermarkets, www.guardian.uk, 2010-10-01

Harkawaljit Singh, H., Manisha (2015) *Crisis in Agricultural Heartland: Farm Suicides in Malwa Region of Punjab, India*, *International Journal of Advancements in Research & Technology*, Volym 4, No 2

Livsmedelsverket (2014, rev. juni 2015) *Sjukhusmåltiden – en viktig del av vården*

Livsmedelsverket (2014) *Vad görs åt matsvinnet*

MEDU (2015) *Report on the Working and Living Conditions of Foreign Agricultural Workers*

Miljöstyrningsrådet (2014) *Uppföljningsprojekt inom Sverige. Det nya matlandet – Verifiering och uppföljning inom livsmedelsområdet*, Jennie Krook

OSCE (2009) *A Summary of Challenges on Addressing Human Trafficking for Labour Exploitation in the Agricultural Sector in the OSCE Region*.

Råd & Rön – Riset som kostar människoliv, [www. http://www.radron.se/granskningar/ris/](http://www.radron.se/granskningar/ris/), 2015-11-20

The Solidarity Center (2008) *The Degradation of Work, The true cost of shrimp – How Shrimp Industry Workers in Bangladesh and Thailand Pay the Price for Affordable Shrimp*

Sveriges Kommuner och Landsting (SKL) *Öppna jämförelser – Miljöarbetet i landsting och regioner 2015*, www.skl.se, 2015-11-16

SwedWatch (2015) *Trapped in the chicken race, The plight of migrant workers in Thailand's poultry industry*, www.swedwatch.se, 2015-12-20.

SwedWatch (2013) *Fruktade kemikalier på Costa Ricas plantager – En grankning av importerad ananans och mango*, www.swedwatch.se, 2015-11-16

SwedWatch (2005) *Kaffe från Brasilien — en bitter smak av orättvisa*, Örjan Bartholdson och Sara Nordbrand, www.swedwatch.se, 2015-11-16

Transparency International (2014) *The Impact of Corruption on Growth and Inequality*, www.transparency.org

US Department of State (2013) *2013 Investment Climate Statement – Thailand*
<http://www.state.gov/e/eb/rls/othr/ics/2013/204745.htm>